

Hahn-Hahn grófnő (űzött) pillantásai

Illik a talányos cím fölfejtésével kezdeni. Hahn-Hahn grófnő pillantása, ez áll a borítón. Esterházy írja: „Hahn-Hahn grófnőről a gonosz Heine tesz említést a nőírókról szólva, mondván: azok egyik szeme a papíron, a másik mindig egy férfin — kivéve Hahn-Hahn grófnőt, aki félszemű. A regénye nem létező (imaginárius) szem pillantását irigylili el, evvel nézi a világot. A regény »főhőse« az Utazó, aki profiutazó, azaz egy gazdagabb úr vagy szegényebb ország kibérelheti, és akkor ő utazni kezd.” Idekívánkozik, hogy a könyvet alcímmel jegyzi a szerzője: „Lefelé a Dunán”.

A Világirodalmi Lexikon meg ekként fogalmaz: az 1805-ben született és 1880-ban elhalálozott német író, „harcolt a női emancipációért; 1850-ben katolizált, s ettől kezdve vallásos tematikájú elbeszéléseket és verseket írt. Egyénisége a maga korában a szenzáció erejével hatott. Regényei, útirajzai és emlékiratai művelődéstörténeti szempontból jelentősek.”

Megvallom: ennek az évtizednek a jelző nélküli Esterházy-prózája számomra a szív segédképe, ama első, 1984 nyarán történt folyóirat-publikáció óta. Nem is éreztem hézagatlanul illeszhetőnek a nagyravágyóan összeragasztott kötethez, a Bevezetés a szépirodalomba (1986) címűhöz. Most pedig ebben a könyvben bukkanok mintegy leletként motívumra, mely a Segédképek szimbolikájával fogalmaz: „A szív nem rancosodik”. Hogy lényegszerű kapcsolódás-e ez a korábbi nagy térfogatú kísérlethez, nem tudom,

mindenesetre szemezetésre efféle foszlány akad bőven, keresztül-kasul az (eddig) életműben s itt is.

Nem kimondottan diadalmas műveltségi, filológiai poénvadászatra gondolok, mely Esterházyt olvasván (bírálván?) még oly sok regénye után sem levetett, elhagyott szokás. Kullogunk utána szaporán, olykor nem értve az eltalált magyarázást, mely hosszú idő elteltével is szerzőm egyedülálló találmányának bizonyult. Efelől meggyőzve haladunk lefelé a Dunán, Hahn-Hahn grófnő beesett szemének pillantásával, a kézenfekvő földrajzi topográfia bevetésével, melyhez szelíden ételek és étkezések emlék-kultusza társult, akárcsak Krúdy-nál látható gyakran. Mintha Esterházy-nak ez a műve méltán sokat köszönne meg a Krúdy-életműből származó Az utolsó garaboncjás című novellának, melyet publikálási tilalom övezett sokáig, s melyre csak mint becsempészett áru lehetett utalni a rendszerváltozás előtt. E nem engedélyezett mellett az érdeklődés peremén ragadt Mit látott Vak Béla szerelemben és bánatban című regénytörredék hatása alól sem vonnám ki a mostani művet — igaz, ezekkel a megfigyelésekkel voltaképp a magam olvasói élményét jelzem, amelyben így gyanúsán nagy szerephez jut Krúdy, az ő műveinek kép- és motívumrendszere, hanyagul fölvezet, de metszően pontos historikuma. Megjegyzendő, hogy a két hivatkozott mű 1920-ból illetőleg 1921-ből datálódik, gyarló történelmi idők után, felvonásvégén és felvonáskezdetben, fölgyülemelő aggodalomban, romlott próféciákat meglebegtető években. Vajon gondolt-e Krúdyra ily módon a grófnői pillantásokat kölcsönző kései utód, az élet és a világ roncságát, roncsoltóságát magán- és köztörténetben fölmutató, lejegyző Esterházy Péter? Lehetne tehát eszerint az eliriglyelt szem Krúdyé, többek között; ha ez így lenne, akkor egyik, itt megszólaló olvasóját igencsak lekenyerezné vele. De fölösleges tépelődni rajta, életre-halálra; félszeműként nézni a világot, vagy a vak ember szemével kivetíteni a katasztrófát, bárhogyan történik is: képletesen létező lesz, imaginárius szem és szám, ami az egyszer volt matematikushallgató élményvilágából kivett szál.

Ne feledjük, hogy utazónk rokonszenvei közelében vannak egykori pályatársai epikus szokásainak: jobbára emlékeket melegít föl vagy talál ki, hogy aztán papírra vesse azokat, fáradozván az írással, sokszor elmesélt és elmeséltetett történetekről lehántva a fölösleget, kiszínezve a szürkét, bekebelezve, kifordítva, csúfot úzva családiról, nemzetileg örököltből, meg e tájon honos szupra-és internacionálisból. Mindenből, amiből örömmünk és bajunk van. Itteni életünk alapszövetéből, ahogy mondani szoktuk, magunkra és az irodalmainkra nézve kötelezően, behelyettesítő módon. Jóféle összeesküvés és cinkosság ez, hát belebebedünk; mind visszakutatható Krúdyig legalább, aki kultikus figura „lefelé a Dunán”. Neki a Monarchia szent városai jutottak történelmi terepként, Esterházy-nak Közép-Európa meghatározásokkal

való gyöngéd bíbelődés: „Ha Prága Közép-Európa szíve, mondja Konrád György, akkor Budapest az öle. Rendben, ez jó, szív, öl, itt sokat nem lehet veszíteni. De már a mellem, a segg, hogyan zeng vagy kornyikál, táncol vagy kókad, nem mindegy. Mely város, ki ilyesmit emelt fővel (kebellet stb.) elvállalna? Közép-Európa bokája? Zágráb, mint Közép-Európa csecse? Bécs meg a fülcimpája. És milyen a nő? Milyen, milyen?! Hát szereti a hazáját és szép a fülcimpája.” Az erotikus szimbolika hervadó voltában is Krúdyra rímelt, csak hát éppen áthangszerelődött, megvastagodott, durvább lett, több szenvedés után, mint amennyit Krúdy apokaliptikus látomásait festegetve elgondolhatott. Annó dacumál. Végül is a Roberto-figura, az utazás különböző, hangsúlyos pontjain fölbukkanó rokon, aki el-, ki- és megtagadtatott néhanapján az elbeszélő családjában, megtalálható volna nekem a Krúdy-hősök panoptikumában. Megkönnyítendő az olvasásban a dolgomat. Esterházy-nak ez a könyve sem sietve megközelíthető ugyanis.

Históriai utazás, amelyben minden, ami él és mozog, ömlik egymásra, különös titkait fejtve föl így a megmutatott tárgyak illetőleg az egyidejűleg vele születő, azt rögzítő prózaírásnak. Ha úgy vesszük regény, ha úgy vesszük utirajz, ha úgy vesszük emlékirat — vagyilagosság nélkül, ami éppenséggel Esterházy korábbi művészetétől nem függetlenül vált elfogadottá irodalmunkban. Ezzel kihajthattuk megmerevült szemléleti sablonjainkat irodalomról, prózáról. A főntebb megidézett Robbe-Grillet-hez hasonló fölfogásról lehetne beszélni önéletrajz és fikció kapcsolatát illetően. De ez messzire vezetne és tüzetes kidolgozást igényelne. Elég lehet most az, hogy a képzelet és az emlékezés kölcsönössége képezi Esterházy munkamódszerének az alapját; ezt vélem megfoghatóan „az engem csak a forma érdekel” kitételben, ami aligha esetlegesen adatik Danilo Kis szájába, aki az Utazót „mindenféle belső szakmai ügyeibe beavatta”.

Danilo Kis, aki másrészt Esterházy-nak a halál és halhatatlanság volt egy személyben. Közvetlen közelről, ahogy csak két azonos foglalkozású ember érintheti egymást az életben; ilyetén módon is önéletrajzává válik ez a könyv, mégpedig az életmű eddigi fejleményeit tekintve némileg másként, komorabban. Leegyszerűsítve: megszoktuk (én ráadásul megszerettem), hogy minduntalan Esterházyhoz visz minden ösvény, ami csak az irodalomban, a világban vágatott, Ottliktól Kosztolányiig, sorolható lenne tengernyi szenvedély, ami elbeszélőmet érte, kellemetlen s számára különösképp ildomos. Azt gondolom, hogy ezen múlt idő nem változtat, nem lesz belőle kihűlt nyom, minden út továbbra is hozzá vezet: arról ír. Csúnyán fogalmazva: kezdettől fogva a maga irodalmi érdekeit képviseli Esterházy, amelyben legfeljebb csak az volt újszerű, hogy ezt nem rejtette óvatosan véka alá. Az íróilag megfogható érzületek rendkívül széles skáláját vonultatta fel, könnyedséggel, mint akinek mindenre van kádenciája az irodalomban s ezáltal az életben. E mostani könyve sem idegen ettől a szándéktól. Hogy is lehetne az? Csakhogy Hahn-Hahn grófnő pillantásai űzöttek. Ez a vonása a történelem átépítése következtében helyénvalónak látszik előttem; egyébiránt pillantásairól nem értesülhettünk volna, ha a szomszéd népek érzékenysége még államilag úgy volna hangoztatva, mint annak előtte. Változott a szöveggörnyezet, következképp: másként kell írni. Meg ahogy lehet: mert augusztus tizennegyediké „csak nem akar véget érni”.

Nem tévedek talán nagyot: más hangfekvésű történet ez a korábbiaknál. Ezt írtam föl ötletszerűen egy cédulára olvasás közben. „Ha negyvenéves elmúltál”, mondja Kosztolányi.